

УДК 347:366.5

Олена Радченко,

аспірант кафедри загальноправових дисциплін
Київського національного торговельно-економічного університету,
секретар судового засідання
Господарського суду Житомирської області

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена дослідженню правових проблем судового захисту прав споживачів фінансових послуг. Проведено аналіз особливостей правового регулювання судового захисту та узагальнено судову практику з питань захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавчого регулювання судового захисту прав споживачів у досліджуваній сфері.

Ключові слова: судовий захист, споживач фінансових послуг, цивільний процес, судовий збір, альтернативна підсудність.

Постановка проблеми. Споживча політика України у сфері фінансових послуг та ефективне здійснення функціонування ринку фінансових послуг залежить від організації публічного адміністрування та процесуальної можливості судового захисту споживачів фінансових послуг. Судовий захист прав споживачів фінансових послуг забезпечується через систему правосуддя, зокрема, шляхом безпосереднього звернення споживачів до судів загальної юрисдикції з позовами про захист своїх прав та законних інтересів.

Невиконання вимог законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг та низький рівень відповідальності фінансових установ за їх порушення, не-ефективний контроль за надходженням на ринок нових фінансових продуктів, зокрема таких, що вчасно законодавчо не врегульовані, низький рівень інформаційної підтримки споживачів фінансових послуг у реалізації їхніх прав та інтересів, відсутність ефективного механізму розгляду скарг органами публічного адміністрування у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг, а також відсутність фінансової підтримки державою громадських організацій споживачів фінансових послуг потребують системного підходу до вирішення вказаних проблем та залишають суд єдиним ефективним способом захисту своїх прав та інтересів.

У цьому зв'язку доцільним є проведення аналізу деяких проблемних питань судового захисту прав споживачів фінансових послуг та внесення необхідних пропозицій стосов-

но законодавчого закріплення відповідних норм у чинному законодавстві.

Стан дослідження. Проблема дослідження та визначення права на судовий захист були предметом дослідження багатьох учених-науковців, зокрема О. І. Антонюка, В. Ф. Бойка, В. П. Грибанова, П. Ф. Єлісейкіна, А. Г. Жуковського, А. М. Колодія, В. Т. Мальяренка, П. М. Рабиновича, Г. П. Тимченко, Ю. М. Тодики, М. І. Хавронюка тощо. Окремі процесуальні питання судового захисту прав споживачів фінансових послуг у своїх роботах досліджували Ю. В. Вітка, Т. М. Карнаух, Л. А. Микитенко, В. К. Страхова, Р. Ю. Ханик-Посполітак та багато інших учених.

Разом із тим у зв'язку із суттєвими змінами, внесеними в законодавство, питання наукового дослідження та вдосконалення правового регулювання судового захисту прав споживачів фінансових послуг у контексті процесуальних аспектів у зазначеній сфері в сучасній юридичній науці потребують ґрунтовних доповнень, відповідного аналізу та наукової аргументації.

Метою статті є дослідження деяких правових проблем судового захисту прав споживачів фінансових послуг та внесення пропозицій щодо шляхів удосконалення законодавчого регулювання судового захисту прав споживачів у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що дослідження проблем судового захисту прав споживачів відображені у працях видатних учених-юристів. Але, на жаль, суттєві

законодавчі зміни потребують додаткового системного підходу до дослідження питання судового захисту прав споживачів фінансових послуг.

Судовий захист споживачів фінансових послуг здійснюється спеціальним законодавством, основу якого становлять Цивільний процесуальний кодекс України, закони України «Про захист прав споживачів», «Про судовий збір», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» і деякі інші законодавчі акти, які прямо або опосередковано впливають на споживчу політику держави щодо захисту прав споживачів фінансових послуг.

Право на судовий захист споживачів фінансових послуг визначено в статті 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Частина 1 статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» прямо вказує на те, що захист прав споживачів, передбачених законодавством, здійснюється судом [2].

Через неоднакову судову практику під час вирішення спорів про фінансові послуги Конституційний Суд України у Рішенні від 10 листопада 2011 р. у справі № 15-рп/2011 роз'яснив, що положення пунктів 22, 23 ст. 1, ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» треба розуміти так, що їх дія поширюється на правовідносини між кредитором та позичальником (споживачем) за договором про надання споживчого кредиту, що виникають як під час укладення, так і під час виконання такого договору [3].

Для більш детального обґрунтування та дослідження проблем судового захисту прав споживачів фінансових послуг слід розпочати дослідження із поглядів науковців стосовно визначення і змісту судового захисту як базової категорії. Саме тому ми вважаємо, що дане поняття варто розглянути через призму наукових поглядів, які склались за період становлення та розвитку правової науки.

Так, П. Ф. Єлісейкін розглядав право на судовий захист як суб'єктивне та конституційне право. У зв'язку із цим автор вважав, що право на судовий захист є можливістю вимагати звіт про свою поведінку від іншого суб'єкта правовідносин, що відбувається в межах особливого, охоронного за своєю природою правовідношення [4, с. 5].

Вважаємо, що таке визначення не розкриває всього змісту судового захисту, адже юридична наука сам судовий захист розглядає як інститут конституційного права, як суспільні відносини та державну функцію,

іноді судовий захист отождоюється з правосуддям або розглядається як гарантія доступу до нього [5, с. 225-226].

У разі звернення до уповноваженого юрисдикційного органу реалізується інше право – право на звернення до суду [6, с. 54]. Іноді право на судовий захист прирівнюється до права на правосуддя або на судові рішення. Деяко іншу точку зору має А. А. Добровольський, який вважає, що кожен громадянин має право на захист своїх інтересів, суб'єктивних прав, на правосудне рішення [7, с. 64].

У загальному вигляді право на захист можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення її порушеного права або права, що оскаржується [8, с. 142]. На думку окремих учених, забезпеченість суб'єктивного права можливістю державного примусу є його невід'ємною якістю, і така можливість існує не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим, тому що без цього вони не були б юридичними можливостями [9, с. 73-74; 10, с. 31].

Підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до судових органів у разі порушення права та/чи законного інтересу особи. Процесуальний аспект права на судовий захист полягає у встановленні спеціальної процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів.

Нині судовий спосіб захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг в Україні залишається найбільш ефективним та дієвим механізмом захисту порушеного права та реальною можливістю його відновлення.

Для нас іншим важливим аспектом дослідження є дослідження деяких правових проблем судового захисту прав споживачів фінансових послуг, одними з яких є питання судової юрисдикції та підсудності.

Як показує аналіз судової практики, нині неоднаковою є практика визначення юрисдикції справ під час визначення судової юрисдикції справ, що виникають зі спорів про захист прав споживачів фінансових послуг. Неоднакове вирішення таких питань залежить від праворозуміння і правозастосування судьями, як правило, нижчих інстанцій одних і тих самих норм законодавства.

У спорах, що виникають зі споживчих правовідносин щодо надання фінансових послуг, де сторонами є як юридична особа, як

правило, а саме фінансова установа – відповідач, так і фізична особа – споживач, яка виступає позивачем, відповідно до вимог статті 15 Цивільного процесуального кодексу України [11], при визначенні судової юрисдикції необхідно виходити з того, що категорія таких справ підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства у разі, якщо однією зі сторін є фізична особа.

Однак, якщо громадянин у правовідносинах виступає як фізична особа – підприємець або фактично використовував замовлену ним фінансову послугу у підприємницькій діяльності, то на його відносини з фінансовою установою Закон України «Про захист прав споживачів» не поширюється.

При цьому Закон України «Про захист прав споживачів» не містить критеріїв розмежування використання фінансової послуги для особистих потреб із використанням її у підприємницькій діяльності. Непоодинокими є випадки, коли суб'єкт підприємницької діяльності отримав фінансову послугу з метою використання в майбутньому в підприємницькій діяльності, але через певні обставини фактично використовував для власних побутових потреб, або навпаки.

Тому, вирішуючи питання про можливість застосування до спірних правовідносин положень Закону України «Про захист прав споживачів», суду необхідно з'ясувати цілі використання придбаної продукції: чи вона використовується для особистих потреб фізичної особи чи її використання пов'язане з підприємницькою діяльністю фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності.

Під час аналізу судової практики у спорах захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг слід зауважити, що в цивільному судочинстві в аспекті підвищення його ефективності потрібно виходити з того, що інститути правосуддя та судочинства мають удосконалюватися відповідно до викликів сучасного суспільства, виходячи з такого очевидного цивілізаційного факту, як фундаменталізація прав людини [12, с. 624].

Незастосування окремими судами до споживачів фінансових послуг законодавства щодо захисту прав споживачів створює неоднакові підходи до визначення територіальної підсудності таких справ за правилами альтернативної підсудності, які законодавчо визначені саме для споживачів фінансових послуг як позивачів.

Визначення підсудності цивільних справ за позовами фізичних осіб – споживачів фінансових послуг – до фінансових установ здійснюється з урахуванням можливості вибору підсудності, що закріплена у ст. 110 Цивільного процесуального кодексу України.

Відповідно до ст. 110 Цивільного процесуального кодексу України, зокрема, позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися: за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору; позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням; позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їхню особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів [11]. Проте суди не завжди застосовують дане правило.

Разом із тим судова практика досить часто заперечує з боку судів правомірність застосування наведеного правила під час розгляду справ за позовами споживачів фінансових послуг.

Деякі суди не визнають одержувачів фінансових послуг споживачами, а тому не вбачають підстав для застосування альтернативної підсудності на їхній розсуд. Однак трапляються й випадки, коли суд не вбачає за можливе визначити правильність обраної підсудності на стадії відкриття провадження у справі [13, с. 16].

Неоднаковий підхід до визначення підсудності має місце й у справах за позовами, що виникають із фінансових правовідносин з приводу тих чи інших об'єктів нерухомого майна, зокрема з правовідносин фінансування будівництва нерухомості, з правовідносин іпотеки, що забезпечують виконання фінансових зобов'язань. Незважаючи на те, що фізичні особи (інвестори) є споживачами фінансових послуг, а отже, мають процесуальне право визначати підсудність на власний розсуд у рамках альтернативи, передбаченої для споживачів ч. 5 ст. 110 Цивільного процесуального кодексу України, такі справи розглядаються як спори, що виникають із приводу нерухомого майна, а отже, відповідно до ст. 114 Цивільного процесуального кодексу України позови мають пред'являтися за місцезнаходженням майна або його основної частини [13, с. 18].

Таку правову позицію підтримав і Верховний Суд України, зазначивши у пункті 27 своєї Постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 № 9, що позови про визнання недійсними правочинів щодо нерухомого майна та застосування наслідків недійсності пред'являються відповідно до частини 1 статті 114 ЦПК за місцезнаходженням майна або основної його частини [14].

Необхідно констатувати, що спроби законодавця заборонити фінансовим установам зловживати розглядом спорів зі споживачами у третейських судах, що часто виявляються контрольованими фінансовими установами, виявились недієвими.

Слід зазначити, що Законом України «Про внесення змін до статті 6 Закону України «Про третейські суди», який набрав чинності 12 березня 2011 року, щодо підвідомчості справ у сфері захисту прав споживачів третейським судам» частину першу статті 6 Закону України «Про третейські суди» доповнено пунктом 14, згідно з яким третейські суди не можуть розглядати справи у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів фінансових послуг [15]. Проте судова практика пішла шляхом визнання за фінансовими установами права використовувати інститут третейського розгляду за позовами, що подаються ними до споживачів фінансових послуг.

Такий же підхід в аналогічних справах продемонстровано і вищим судовим органом. Так, Пленум Верховного Суду України в пп. 1, 6 Постанови «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12.04.1996 № 5 звернув увагу на те, що позовна заява про захист прав споживача подається саме споживачем у разі порушення його прав, передбачених ст. 4–15 Закону України «Про захист прав споживачів» [16]. Тому зазначена вище заборона не поширюється на позови банків (кредитних спілок) про стягнення заборгованості з позичальників – фізичних осіб.

У контексті нашого подальшого дослідження окремої уваги потребує питання справляння судового збору зі споживачів фінансових послуг під час звернення до суду.

Варто також вказати, що 01.09.2015 набула чинності нова редакція Закону України «Про судовий збір», що внесла суттєві зміни у врегулювання сплати судового збору для споживачів фінансових послуг. Такі зміни були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 22.05.2015 № 484-VIII, за яким набули чинності нові ставки судового збору та деякі правила його справляння [17].

Варто зазначити, що зміни, внесені вищевказаним законом, призвели до правової колізії та невизначеності щодо сплати судового збору для споживачів фінансових послуг, що в подальшому може призвести до неоднакового застосування норм права та неможливості судового захисту для споживачів фінансових послуг.

Так, до 1 вересня 2015 року п. 7 ч. 1 статті 5 Закону України «Про судовий збір» та ч. 3

статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» було встановлено, що від сплати судового збору звільнені споживачі за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав [18, Ст. 2], оскільки споживачів фінансових послуг визнано однією з категорій споживачів, на яку, крім спеціального законодавства, поширюється дія і Закону України «Про захист прав споживачів».

Так, відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12.04.1996 № 5, споживачі фінансових послуг мають користуватися пільгою зі сплати судового збору на рівні з іншими споживачами [16].

Однак натепер статтю 5 Закону України «Про судовий збір» викладено в новій редакції, в якій відсутня норма щодо споживачів як про позивачів, які звільняються від сплати судового збору.

Тобто внесеними змінами законодавець фактично позбавив споживачів фінансових послуг права на безоплатне звернення до суду та зобов'язав їх сплачувати судовий збір на загальних підставах, а також у встановлених законом розмірах.

Проте варто вказати, що частиною 3 статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено, що споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав [2]. І цю імперативну норму спеціального Закону України «Про захист прав споживачів» ніхто не скасовував і не змінював.

Таку правову позицію підтримує Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ: у п. 5 Постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 № 10 зазначено, що оскільки стаття 5 Закону України «Про судовий збір» не містить вичерпного переліку пільг щодо сплати судового збору, то при визначенні таких пільг слід керуватися іншим законодавством України [19].

Однак, як показує аналіз судових справ, підхід судів до питання сплати споживачами фінансових послуг судового збору під час подання позовних заяв про захист їхніх прав та інтересів, апеляційних та касаційних скарг є неоднаковим.

Часто суди залишають без руху або повертають позовні заяви та скарги споживачів фінансових послуг через несплату ними судового збору. При цьому такі рішення обґрунтовуються тим, що спірні правовідносини не підпадають під регулювання Закону України «Про захист прав споживачів», а спори, що виникають із них, не належать

до категорії спорів, що пов'язані із захистом прав споживачів, а тому повинні оплачуватись судовим збором.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, вважаємо за необхідне доповнити Закон України «Про судовий збір» частину 1 статті 5 пунктом 17 в такій редакції: «Від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: 17) споживачі – за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав та інтересів».

Варто також додати, що ми підтримуємо позицію Л. А. Микитенко, яка звертає увагу, що безпосередньо в системі судового захисту прав споживачів судам слід чітко дотримуватися термінів розгляду справ, передбачених чинним процесуальним законодавством [20], які надзвичайно часто порушуються.

Висновки

Отже, такі законодавчі зміни, на нашу думку, є необхідним і важливим кроком, що поверне реальну можливість захисту порушених прав та інтересів, а також сприятимуть підвищенню рівня довіри споживачів фінансових послуг до судової системи України.

Тому для усунення подібних розбіжностей у майбутньому доцільно рекомендувати Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховному Суду України видати роз'яснення з відповідних питань, які б акцентували увагу суддів саме на однакових підходах до вирішення таких питань, що ґрунтуються на нормах законодавства України та створюють реальну можливість для споживачів фінансових послуг захистити свої права та інтереси.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379. – (з наступними змінами та доповненнями).
3. Рішення Конституційного Суду України від 10.11.2011 № 15-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11>.
4. Елисейкин П. Ф. Право советских граждан на судебную защиту как право конституционное и субъективное, основные задачи исследования / П. Ф. Елисейкин // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – Ярославль: 1979. – Вып. 4. – С. 5.

5. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации : учебник / М. В. Баглай. – 3-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2002. – 800 с.

6. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе (его понятие, место и значение) : автореф. дис. д-ра юрид. наук / П. Ф. Елисейкин. – Л., 1974. – С. 11.

7. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права / А. А. Добровольский. – М. : МГУ, 1965. – С. 119.

8. Гражданское право / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – СПб., 1996. – Т. 1. – С. 240.

9. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М., 1976. – С. 73–74.

10. Підпригоро О. А. Цивільне право України. Правові основи підприємництва / О. А. Підпригоро, В. О. Сумін, О. О. Підпригоро. – К., 1994. – С. 31.

11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

12. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В. В. Комаров. – Х. : Право, 2012. – С. 624.

13. Вітка Ю. В. Аналіз судової практики у справах, пов'язаних із захистом прав споживачів фінансових послуг / Вітка Ю. В., Страхова В. К., Ханик-Посполітак Р. Ю., Карнаух Т. М. – К. : 2014. – С. 127 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.finrep.kiev.ua/download/judicial_practices_dec2014_ua.pdf.

14. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

15. Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про третейські суди» щодо підвідомчості справ у сфері захисту прав споживачів третейським судам» : Закон України від 03.02.2011 № 2983-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2983-17>

16. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96>.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору : Закон України від 22.05.2015 № 484-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 33. – Ст. 323.

18. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI : в редакції станом на 31.08.2015 // Голос України. – 2011. – № 142.

19. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14>.

20. Микитенко Л. А. Нормативно-правові проблеми захисту прав споживачів та шляхи їх реалізації : презентація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.knteu.kiev.ua/file/MTc=/c346c890e372ae6f8e94315394235b9.pdf>.

Статья посвящена исследованию правовых проблем судебной защиты прав потребителей финансовых услуг. Проведен анализ особенностей правового регулирования судебной защиты и обобщена судебная практика по вопросам защиты прав потребителей финансовых услуг в Украине. Предложены пути совершенствования законодательного регулирования судебной защиты прав потребителей в исследуемой сфере.

Ключевые слова: судебная защита, потребитель финансовых услуг, гражданский процесс, судебный сбор, альтернативная подсудность.

The article covers the research of the legal problems concerning consumer's remedy in financial service. The analysis of factors in judicial protection legal regulation was conducted as well as the judicial practice regarding consumer's remedy in financial service in Ukraine was summarized. The approaches to improve the consumer's remedy legal regulation in the field under study were offered.

Key words: judicial protection, financial service consumer, civil trial, court fee, concurrent jurisdiction.

